

ET-TEFSİR Bİ'L-ME'SÛR ve ET-TEFSİR Bİ'R-RE'Y KAVRAMLARI ÜZERİNE UYGULAMALI BİR YAKLAŞIM*

Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr**

Çev. Ahmet KÜÇÜK***

et-Tefsîr bi'l-me'sûr kavramı, geçmiş ulemanın bildiği bir kavram olsa da Kuran'ın Kuranla, Kuran'ın sünnetle, Kuran'ın sahabe görüşü ile ve Kuran'ın tâbiûn görüşü ile tefsir edilmesi şeklindeki tanımı muasır bir tanımdır.

et-Tefsîr bi'l-me'sûr kavramı, *et-tefsîr bi'r-re'y* kavramının mukabili olarak kategorize edilmiştir. Buna göre yukarıda verilen dörtlü tefsir tarzı dışında kalan her tefsir, *et-tefsîr bi'r-re'y* olarak nitelendirilmiş olmaktadır.

Bu iki kavram üzerine bina edilen hususlar arasında, tefsir kitaplarının bu iki kategori çerçevesinde kaleme alınmış olmaları da bulunmaktadır. Sahanın uzmanlarınca bu kavram hakkında kitaplarda zikredilenler dışında başka bir takım hususlar da bulunmaktadır ki ilerleyen satırlarda bunlardan bazılarına işaret edilecektir.

et-Tefsîr Bi'l-Me'sûr Kavramıyla İlgili Mülâhazalar

A- ET-TEFSİR Bİ'L-ME'SÛR KAVRAMININ SADECE DÖRT TEFSİR TARZI İLE SINIRLANDIRILMASI

1. *et-Tefsîr bi'l-me'sûr* kavramının bu dört tefsir tarzını kapsadığını kabul edenler '*me'sûr*' lafzıyla neden sadece bunlarla sınırlı tutulduğunu açıklamamışlardır. Oysa bu sınırlandırma bir içtihattan ibarettir. Şer'i kavramlar dışındaki

* İnternet ortamında neşredilmiş "*Mefhûmu't-Tefsîr*" adlı kitabın ilgili bölümleri. Bk. <http://www.ashefaa.com/play-5976.html>. 12.09.2009; <http://www.ashefaa.com/play-5976.html>. 12.09.2009

** Doç. Dr. Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr. Kral Suud Üniversitesi, Öğretmenler Fakültesi, Kuran Araştırmaları Bölümü, Riyad.

*** Dr., Selçuk Ü İlahiyat Fak. Tefsir Ana Bilim Dalı, ahku@selcuk.edu.tr.

bütün ıstıhlalarda olduğu gibi bu kavramın da kabulü veya reddedilmesi mümkündür.

et-Tefsîr bi'l-me'sûr başlığı altında konuyla ilgili bilgi verirken bu dört sahanın *et-tefsîr bi'l-me'sûr* olduğuna dair beyanda bulunduğunu gördüğüm Muhammed b. Abdulazim ez-Zerkânî'ye (v. 1948) değinmek isterim. O, *et-Tefsîr bi'l-me'sûr* başlığı altında şu bilgileri vermektedir: “*et-Tefsîr bi'l-me'sûr*, Allah Teala'nın kitabındaki muradını açıklamak üzere Kuran'da, sünnette yahut sahabe sözünde varit olan hususlardır.”¹

ez-Zerkânî'den daha sonra gelen Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (v. 1978), bu dört tefsir tarzını *et-tefsîr bi'l-me'sûr* başlığı altında zikretmiş ve şöyle demiştir: “*et-Tefsîr bi'l-me'sûr* bizzat Kuran'ın kendisinde var olan açıklamaları ve bazı ayetlerine dair tafsilatı, yüce kitabındaki naslarında Allah Teala'nın muradını açıklama adına Hz. Peygamber'den, sahabeden ve tâbiûndan nakledilenlerin tamamını kapsamaktadır.”²

Daha sonra muasır bazı araştırmacılar bu dört tefsir tarzı ile birlikte söz konusu kavramı kullanmaya devam etmiştir; ne var ki Kuran ilimlerine yahut müfessirlerin metodolojilerine dair bazı muasır eserlerde yahut bazı tefsirleri tahkik eden araştırmacıların yazmış oldukları önsözlerde³ aynı şekilde hareket etmiş olmaları, bu kavramın doğru olduğunu göstermemektedir. Aksine bu kimseler, herhangi bir inceleme yapmadan yahut konuyla ilgili çok da fazla düşünmeden söz konusu kavramı *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*'da kullanıldığı şekliyle kullanılmaktadırlar.

2. ‘*Me'sûr*’ lafzından, ‘*öncekilerden nakledilen*’ manası anlaşılır. [‘*Öncekiler*’ şeklinde] belirli bir zaman diliminin konması bile başlı başına bir ıstılahtır. O halde Kuran'ın Kuran ile tefsiri nasıl ‘*me'sûr*’ tefsir olabilmektedir? Sizler de kimi zaman Allah Teala'nın, bir ayetin tefsirini bir başka ayet ile size lütfettiğine şahit olmuşsunuzdur; şimdi siz bu tefsiri, acaba kimden ‘*nakletmiş*’ oldunuz? Örneğin, İbn Kesîr (774/1372) Kuran'ın Kuranla tefsirine dair ortaya koyduğu performansı acaba kimden nakletmiştir? Aynı şekilde *Advâu'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* adlı tefsirinde Muhammed el-Emin eş-Şînkîfî Kuran'ın Kuran'la tefsirine dair nakilleri kimlerden yapmıştır? Mesele açık olduğuna göre, sonrakilerin, muasırlarının ve Kuran'ın bir kısım ayetlerini bir kısmına hamlederek tefsir eden bidat ehli-

¹ Muhammed b. Abdulazim ez-Zerkânî (v. 1948), *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., I, 480.

² Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I-III, Mektebetü Vehbe, Kahire, 2000, I, 112.

³ Bu taksimi esas alan çalışmalardan bir kısmı şunlardır: Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (s. 63); Müsâid b. Müslim Âl Ca'fer, *et-Tatavvuru'l-Fikrî fî't-Tefsîr fi'l-Asri'l-Abbâsî* (s. 72); Mustafa İbrahim el-Mişenî, *Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs*; Ahmed Hasan Ferhât, *Mekke b. Ebî Talib ve Menhecühü fi't-Tefsîr* (s. 231); Ali Muhammed Muavvad ve arkadaşları tarafından yapılan *Tefsîru's-Semerkandî*'nin mükaddimesi (I, 45).

nin içtihatları ne olacaktır? Tüm bunların tefsirleri, sahabe ve tabiundan gelen 'me'sur' tefsirler içerisinde nasıl değerlendirilebilecektir?

Bir müfessirin herhangi bir ayetin anlamını bir başka ayete hamlederek açıklaması, hiç kuşkusuz o müfessirin içtihadıdır; bu müfessir ister sahabî olsun ister tabîi olsun isterse onlardan sonra gelenlerden olsun... İçtihat ise hataya açık olup erbabının malumu olan ilmî kriterlerce değerlendirmeye tabi tutulur. Diğer ilmî içtihatların hepsinde olduğu gibi bu husustaki içtihat da yalnızca kabul şartlarını taşıyorsa makbul addedilir.⁴

İşte bu sebeple Kuran'ın tefsir kaynaklarından bir kaynak yahut en güzel tefsir yollarından biri oluşu ile bu tefsir şeklinin *et-tefsîr bi'l-me'sûr* olarak görülmesi arasında bir farklılık olduğunu bilmeniz gerekir; doğrusu bu fark oldukça belirgindir.

3. Bu iki kavram çerçevesinde düşünüldüğünde etbâu't-tâbiünden gelen tefsirler nasıl değerlendirilecektir? Az önce kendilerine/görüşlerine temas edilen ilim adamları nezdinde bunların tefsirlerine 'me'sûr' denmesi ya da denmemesinin gerekçesi nedir?

Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, tâbiûn tefsirlerini me'sûr kategorisinde değerlendirmesine gerekçe olarak şunları söylemektedir: "Her ne kadar me'sûr mu re'y mi olduğu hususunda tartışmalar bulunsa da⁵ tâbiûndan gelen tefsirleri de et-tefsîr bi'l-me'sûr kategorisinde değerlendirdik; çünkü İbn Cerîr et-Taberî vb. me'sûr tefsir kitaplarının, sadece Hz. Peygamber'den yahut sadece ashab-ı kiram'dan nakillerde bulunmadıklarını, aksine bu rivayetlere tâbiûndan gelenleri de eklediklerini gördük."⁶

Zehebî'nin dile getirdiği bu gerekçe üzerinde düşündüğünüzde bu gerekçenin, Taberî, İbn Ebî Hâtim vb. selefın görüşlerini nakletmeye özen gösteren tefsir kitaplarında yaygın olarak görüşlerine rastladığınız etbâu't-tâbiîn müfessirleri üzerine bina edildiğini görürsünüz. Hatta bu tefsirlerde hiçbir ayet öbeği geçmez

⁴ Burada Kuran'ın Kuranla tefsirinin kabul edilip edilmeyeceği hakkında konuşulmamaktadır; çünkü Kuran'ın Kuranla tefsirine dair bir kısım örnekler üzerinde neredeyse hiç kimsenin itirazının olmadığı bir icma bulunduğu burada dikkat edilmelidir. Bu tür içtihatlar, sadece Kuran'ın Kuranla tefsiri oldukları için değil, sadece bu yönüyle bile kabul edilmesi gereken tefsirlerdir. Kuşkusuz kabul açısından Kuran'ın Kuranla tefsiri -eğer sahih bir tefsir ise- diğer her tür tefsirden evladır. Bunlar, tıpkı Hz. Peygamberden nakledilen tefsirler yahut "Cökyüzüne ve Târik'a Andolsun ki... Târik nedir bildin mi? Cökyüzünü ışığı ile yarıp geçen bir yıldızdır (Târik 86/1-3)." ayetlerindeki tefsirler gibidir. 'Târik' lafzını 'gök yüzünü ışığı ile yarıp geçen bir yıldız' olarak tefsir etmemek kimin haddinedir? Kuşkusuz bu tefsir, tefsirlerin en üstünü ve mükemmelidir; ancak Kuran'ın Kuranla tefsirine dair pek çok örnek de vardır ki bunlara dair çeşitli mülahazalar bulunmaktadır. Yine bunlar içerisinde, Kuran'ın Kuranla tefsiri oldukları için bile kabul edemeyeceğimiz hatalar mevcuttur.

⁵ Öyle görünüyor ki bu satırları Zehebî, şu sözlerin sahibi olan Zerkânî'den nakletmektedir: "Tâbiûndan nakledilenlere gelince, ulema arasında bir ihtilaf vardır. Bazılarına göre, bu tefsirlerini çoğunlukla sahabiden almış olabilecekleri göz önüne alınarak tâbiûnun tefsirleri 'me'sûr' kategorisinde değerlendirilir. Bazılarına göre de 're'y' kategorisindedir. Bk. Zerkânî, *Menâhîlül-İrfân fî Ulûmül-Kur'ân*, I, 481.

⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I, 112.

ki orada selevin tefsirlerine dair bir şey bulunmasın. O halde neden [bazıları] tâbiûn tefsirlerini me'sûr saymamaktadırlar?

4. Bu kavramla ilgili karışıklığın ana sebebini beyan etmemiz, aslında bu kavramın ciddi bir şekilde incelenmediğini de bize göstermektedir. Kavramla ilgili yukarıdaki alıntının kaynağı, en doğru tefsir kaynakları hakkında konuşurken bunların, Kuran'ın Kuranla, sonra sünnetle, sonra sahabî sözüyle ve en nihayet tabiun sözüyle tefsir edilmesidir diyen İbn Teymiyye'dir (728/1328)

[Zehebî ve daha sonrakilerin], bu kavramla ilgili Şeyhülislam İbn Teymiyye'nin sözlerine dayandıklarını ve “*tefsir yollarından/turuku't-tefsîr*” kavramını “*et-tefsîr bi'l-me'sûr*”a dönüştürdüklerini ispat eden husus, tâbiûn tefsirinin me'sûr tefsirden sayılıp sayılmayacağına dair naklettikleri şu ihtilaftır: “*Tâbiûndan nakledilen tefsirlerin hangi kategoride sayılacağına dair ulema arasında ihtilaf vardır; kimileri, tâbiûnun, bu tefsirleri çoğunlukla sahabeden aldıklarını öne sürerek bunları me'sûr addederken kimileri de et-tefsîr bi'r-re'y olarak kabul etmişlerdir.*”⁷

[Zehebî ve Zerkânî'nin] kendisinden nakilde buldukları kaynakta -İbn Teymiyye'nin Mukaddime'sinde- şu sözler yer almaktadır: “Şu'be b. el-Haccâc (160/776) ve daha başkaları demiştir ki: Tâbiûn'un [kendi içtihatlarından olan] görüşleri furû' konularında hüccet değilken nasıl olur da tefsirde hüccet olarak kabul edilir? Yani, onların görüşleri kendilerinden farklı düşünenler için hüccet sayılamaz. Bu, doğrudur; ancak bir konu üzerinde tâbiûn icma ettiklerinde, bunun hüccet ifade ettiğine dair en küçük bir şüphe duyulmaz. Böyle olmaz da farklı görüşler beyan ederlerse o zaman bu görüşler ne birbirleri nezdinde ne de sonrakiler için herhangi bir hüccet değeri taşır. Bu şekildeki tefsirlerle ilgili olarak Kuran diline, sünnete, bütün bir Arap diline ya da ashabın görüşlerine müracaat edilir.”⁸

Bu nakiller arasında bir değerlendirme yaptığınızda [sonrakilerin], ‘*tefsir yolları/turuku't-tefsîr*’ kavramını, onun yerine ihdas ettikleri bir kavrama, ‘*et-tefsîr bi'l-me'sûr*’ kavramına dönüştürdüklerini ve Şeyhülislam İbn Teymiyye'nin ‘*tefsir yolları/turuku't-tefsîr*’ hakkında dile getirdiklerini kendilerinin ihdas ettikleri bu kavrama indirgediler.

B- ME'SÛR KAVRAMININ RE'Y KAVRAMIYLA İLİŞKİSİ

Re'y tefsirini, me'sûr tefsir ile birlikte bir ana başlığın iki alt başlığından biri olarak kabul edenlerin sözlerinden, me'sûr tefsirde işaret edilen dört tefsir çeşidinin dışında kalanları re'y tefsiri olarak kabul ettikleri anlaşılır -her ne kadar bu düşünce, ciddi bir inceleme mahsulü olmasa da-. Hâl böyle olunca ortaya, me'sûr tefsirin, re'y tefsirine kıyasla daha doğru bir tefsir olması gibi sonuçlar çıkar. Mamafih bu kanaat tümüyle yanlış değildir; ancak bu yaklaşımda re'y kavramı ve

⁷ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 481.

⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirân*, I, 112.

bu kavramın her nesilde ulema tarafından kabul edilen dayanakları net bir şekilde belirlenmemiştir. Bu hususlar açıkça ortaya konacak olursa o zaman re'y ile me'sûr arasındaki ilişki de ortaya çıkmış olacaktır. Bu durum şöylece özetlenebilir:

1. Selef Tefsirinde Hiç mi İctihat Olmamıştır?

Mezkûr dört hususun me'sûr olarak adlandırılması, kavramı bu haliyle kabul edenlerin, seleften tefsire dair içtihatlar da sadır olabileceğini ve onlardan herhangi bir içtihat vaki olduğunda bunun re'ye mi yoksa sırf onlardan gelmesi sebebiyle me'sûra mı dâhil edileceği hususunu atlamalarına yol açmıştır.

Mesela, eğer içtihatla bulunan müfessir sahabîdense, acaba onun tefsiri diğer sahabiler için me'sûr mu addedilecektir? Peki, eğer içtihatla bulunan müfessir tâbiündansa, acaba onun tefsiri sahabîden birisi için me'sûr mu addedilecektir? Kesinlikle hayır! Asla me'sûr tefsir olmaz! Bununla birlikte sahabenin tefsiri tâbiün ve etbâu't-tâbiîn için me'sûr olur. Aynı şekilde tâbiünün da tefsiri etbâu't-tâbiîn için me'sûr olur. Buradaki me'sûr kavramı ile kelimenin etimolojik anlamı ya da hadis ulemasının kullandığı manadaki me'sûr kavramı kast edilmektedir. Dolayısıyla kavramın '*me'sûr*' vasfını almış olması, mutlak anlamda kabul edileceğini ve diğer bütün tefsirlere öncelenmesi gerektiğini göstermez; çünkü konuyla ilgili pek çok detay vardır ki onların yeri burası değildir.

Bu problematikten kurtulmanın tek yolu, söz konusu kavramı kullananların, bu kavramı kullanırken, "Ben burada re'y ile '*kınamış re'y/mezmûm re'y*'i kast ediyorum." kaydını düşmeleridir. Doğrusu bu nüansa, söz konusu iki kavram çerçevesinde eser tasnif edenler işarette bulunmamışlardır.

Konunun daha iyi anlaşılması için şunları söylemek isterim: Selef tefsirinin oluşması ve üç tabakada (sahabe, tâbiün ve etbâu't-tâbiîn) iyice oturmasından sonra seleften nakledin tefsir, kendisine müracaat ve itimat edilmesi gereken bir kaynağa dönüşmüştür. Nitekim Ehl-i Sünnet uleması içinde, yöntemi, selef görüşlerini nakletmek ya da o görüşler arasında tercih yapmak suretiyle tefsirde bulunmak olan müfessirlerin nakillerinden de açıkça bu anlaşılır.

Peki, acaba bu tefsirlerin '*me'sûr*' olarak vafedilmiş olmaları, onlar da re'y ile tefsir bulunmadığı anlamına mı gelir?

Hiç kuşkusuz re'y ile tefsir sahabe-i kirâm döneminden itibaren yapılmaktaydı. Onların, Kuran, sünnet, Arap dili, esbâb-ı nüzûl, bir parça İsrailî rivayet ve kendileri hakkında ayet inenlerin durumları vb. olmak üzere re'y tefsirinde müracaat ettikleri dayanakları mevcuttu.

Ardından tâbiün geldi; onların tefsirlerinin önemli bir kısmı re'y ile yaptıkları tefsirlerden oluşuyordu. Yine onların, sahabeden herhangi birinin kişisel görüşüyle kimi zaman örtüşmeyen tercihleri olabiliyordu. Onların re'ye dayanakları, ahabın dayanakları ile aynıydı. Şu farkla ki tâbiünün fazladan bir dayanak olarak bir de ellerinde sahabe kavli bulunmaktaydı; çünkü onlar sahabeden sonraki nesil içindeydiler.

Daha sonra etbâu't-tâbiîn geldi. Onların döneminde de durum tâbiûn dönemi gibiydi. Onlara düşen, selevin görüşlerinin nakledildiği tefsir kitaplarında da açıkça görüleceği gibi, tefsirde nakille yetinmek olmuştur.

Zikri geçen tabakalardan her biri, kendinden sonra gelenler için 'me'sûr' özelliği taşır; ancak sadece me'sûr olması hasebiyle karşı çıkılmaz da değildir; çünkü bu tefsirler içinde evlâ olan görüşü tercih etmek zorunda kalacağınız ihtilaflar yer almaktadır. Dolayısıyla onlara me'sûr denmesinin başka sebepleri vardır.

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşıldığına göre, et-tefsîr bi'l-me'sûr iki kısma ayrılmaktadır:

1. İçerisinde içtihadı dayalı herhangi açıklamanın bulunmadığı mahza nakle dayalı tefsirler - ki bu tür tefsirler Hz. Peygamber'in tefsirlerini, esbâb-ı nüzûlü, Kuran kıssalarını ve gaybî konuları kapsar-.

2. İçerisinde içtihadı dayalı bir hükmün bulunduğu tefsirlerdir -ki bunlar farklı tefsir ihtimallerinin bulunduğu ayetlerde vaki olur-.

[Selevin] tefsirlerinde re'y olduğuna göre, acaba onların tefsirlerindeki re'y ile sonrakilerin tefsirlerindeki re'yin türü nasıldır?

Selevin tefsirlerindeki re'y, 'övgüye layık/er-re'y el-mahmûd' kabilindedir; çünkü onlar sahih bir bilgiye dayanmaksızın herhangi bir görüş ileri sürmüş değillerdi. Aynı şekilde selevin mezhebî bir ön yargısı da yoktu ki bu ön yargı, ayetlerin manalarını inandıkları mezhep doğrultusunda onlara tahrif ettirsin. Tefsirde tahrife düşme nedenlerinin en başında gelen bu iki zaaftan uzak kaldıkları ve Allah'ın kelamını sahih bilgiye dayanmak suretiyle tefsir ettikleri için onların re'yi, 'övgüye layık/er-re'y el-mahmûd' olmaktadır.

Selevin tefsirinde zayıf bir görüşün bulunmuş olması, o tefsirlerin 'kınanmış re'y/er-re'y el-mezmûm' addedilmesini gerektirmez. Onlardan bazılarında nakledilen tuhaf tefsirler; yani Mücahid'in (104/724), İsrailoğullarının maymun ve domuzlara dönüştürülmesi, mizan ve Allah'a nazar etmekle ilgili tefsirlerini kast ediyorum, marjinal tefsirler olup zikretmeye gerek duyulmayacak kadar nadirdir.

Selev tefsirinden sonraki dönemlerde yapılan re'y tefsirleri ise iki kısımda mütalaa edilir:

1. 'Övgüye layık re'y/er-re'y el-mahmûd' rey tefsiridir ki o da kendi içerisinde iki kısma ayrılır:

1.1. İhtiyaç duyulması halinde, aralarında tercih yapmak suretiyle selevin görüşlerinden birini seçmek şeklinde gerçekleşir; ancak bu tercihi yapanın konuyla ilgili bilgi sahibi olması ve söz konusu görüşlerden, sadece arzu ve hevesi doğrultusunda seçim yapmaması gerekir. Tercih yapan kimsenin, onlardan, şu iki çerçevede nakledilen ihtilafın türüne dair bilgi sahibi olması da gerekir:

1.1.1. İhtilaf temelde aynı mana etrafında şekillenmiş olup sadece bu mananın ifadesine dair bir ihtilafıdır. Yani nakledilen ihtilafların gerçekte tek bir anlam üzerinde bulunduğu, dolayısıyla gerçek bir ihtilaf olmadığı ve zaten böyle bir

durumda çelişki ihtilafının da düşünölemeyeceği noktasından hareketle bu kı-sımda ortaya çıkan re'y, onların görüşlerini yönlendirme noktasında fonksiyonel-dir.

1.1.2. Onların görüşleri arasındaki ihtilaflar birden fazla mana üzerinde yo-ğunlaşmış olabilir. Bu durumda sonraki müfessirlerin mezkûr manalardan her-hangi bir tercih etmesi re'y ve içtihat yoluyla gerçekleşmektedir; Taberî'nin (310/922) yaptığı tercihler gibi...

1.2. 'Övgüye layık re'y/er-re'y el-mahmûd' tefsir tarzının ikinci türü, selefin tefsirlerine ters düşmeyen ve ayetin anlamını ifadede kusurlar içermeyen yeni ve doğru bir mana ortaya koymak suretiyle gerçekleşir. Kuşkusuz manalar sınırsız değildir; ancak bu durum, Kuran tefsirinin etbâu't-tâbiîn neslinde sona erdiğini ve bu dönemden sonra gelenler için tefsir yapmanın artık caiz olmadığı anlamına gelmez. Evet, bu anlama gelmez; ancak bu tarz tefsir yapmanın, bu maddenin girişinde kendisine işaret edildiği üzere, 'selefin tefsirlerine ters düşmeyen ve aye-tin anlamını ifadede kusurlar içermeyen yeni ve doğru manalar olması' ve ayrıca bu yeni tefsir sahibinin, kendi görüşünü sahih, onlarınkini batıl görmemesi gibi bazı kriterleri olmalıdır. Eğer bu kriterler karşılanırsa, Allahu a'lem, yapılan bu yeni tefsir de doğru olur ve 'övgüye layık re'y/er-re'y el-mahmûd' kategorisinde bir re'y tefsirine dönüşür.

2. 'Kınanmış re'y/er-re'y el-mezmûm'dur ki pek çok görüntüsü mevcuttur. Bu tür tefsirler genellikle cehalet ya da önyargılar üzerine bina edilen tefsirlerdir. Mutezile, Râfıdıyye ve Sufiyye vb. ehl-i bidatin tefsirlerinin pek çoğu bu katego-riye girmektedir.

Tüm bu açıklamalardan sonra şunları söylemek mümkündür:

1. *'et-Tefsîr bi'l-me'sûr'*u *'et-tefsîr bi'r-re'y'*in mukabili olarak görmek doğru değildir.

2. Seleften nakledilen *'me'sûr'* adlandırmasında herhangi bir problem bulunmamaktadır; ancak bu adlandırma dışında kalan tefsirler re'ye tekabül etmemektedir; çünkü böyle denmesi durumunda seleften nakledilen re'yin göz ardı edilmesi söz konusu olur.

3. *'et-Tefsîr bi'l-me'sûr'*un kabul edilmesi gerekir' şeklindeki hüküm, genel anlamda doğrudur; ancak bu, seleften ihtilafli tefsirlerin de gelmiş olması hakikatiyle örtüşmemektedir. Binaenaleyh böyle bir durumda ayetle ilgili en uygun görüşün bilinmesi gerekmektedir. Bu da yeni bir içtihadı zorunlu kılmaktadır. Şimdi siz, ihtilaf bulunan bir konuda, me'sûr tefsirin kabul edilmesi şarttır diyerek tevakkuf mu edersiniz, yoksa doğru bulduğunuz bir görüşü tercih eder, dolayısıyla re'yinize göre konuşmuş mu olursunuz?

4. Sahabe ve tâbiûndan varit nakledilen tefsirler me'sûrdur; ancak bu tefsirler sırf bu gerekçeden dolayı makbul addedilmiş değildir. Aksine, söz konusu tefsirin, bir icmaa dayanmış olması yahut cumhurun paylaştığı bir görüş olması gibi daha başka gerekçeleri bulunmaktadır.

Doğrusu *'me'sûr'* ve *'el-me'sûr'* kavramları üzerinde uzun bir süre araştırma yaptım; ancak Zehebî ve Zerkânî'nin bahsettiği o dörtlü tasnife dair herhangi bir bulgu elde edemedim. Âlimler, bu kavramları, yalnızca Hz. Peygamber'den, seleften, sahabeden yahut tâbiûndan⁹ nakledilenler (ما أثر) hakkında kullanmaktadırlar. Sanırım bu isimlendirmenin tam olarak hangi anlama geldiğine dair geçmişten herhangi bir destek bulmaya ihtiyaç duyulmamıştır; çünkü filolojik kaynaklarda, hadis istihlâhlarında yahut daha başka eserlerde [bahsettiğim anlamda] sıkça kullanılmıştır. Mesela, dilde me'sûr, halefin seleften naklettiği şeyler anlamına gelir ve bazı âlimler tarafından Hz. Peygamber'den, sahabeden ya da tâbiûndan nakledilenlerle (ما أثر) ilgili bir kavram olarak kullanıldığı da vakidir. Tüm bu istihlâhlarda me'sûr kavramı, lafzın dilde sahip olduğu bu genel anlamın çerçevesi dışına çıkmamaktadır.

Kimi zaman onlardan gelen me'sûr tefsirler, et-tefsîr bi'l-menkûl olarak da adlandırılmıştır. Buna göre tefsir naklî ve içtihadî olarak ikiye ayrılmıştır; ancak bu, onlardan naklî tefsir kısmında varit olan tefsirlerde içtihat olmadığı anlamına

⁹ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr* adlı eserinde bu yöntemi takip etmiştir. Doğrusu bu yöntem, tefsirde eser veren ya da selef-i kiramın rivayetlerini nakleden her müfessir üzerinde etkisini göstermiş olan bir yöntemdir. Bu tanımda Kuran'ın Kuranla tefsiri hususen zikredilmemiştir; çünkü bu tefsir, Kuran'ın ister sünnetle ister sahabî kavliyle isterse tâbiûn sözüyle yapılanında olsun, hepsinde de olması gereken tefsirdir.

gelmez. Bilakis onların bununla maksadı, müfessirin, hangi aşırda olursa olsun içtihat etmiş olmasıdır.¹⁰

Onlardan gelen tefsirler bazen de rivayet yoluyla nakledilenler ve dirayete dayalı içtihat yoluyla elde edilenler şeklinde bir ayırımı tabi tutulmuştur ki her iki grubun da sonrakiler için bir rivayet özelliği kazandığına dikkat etmelisiniz.¹¹

Seleften nakledilenler için hangi kavramı kullanırsanız kullanınız, onlardan içtihat da vaki olduğunu ve bu içtihatların sonrakiler için itimat edilen, kendisinde tercihte bulunulan ya da kendisine, herhangi bir çelişki oluşturmayan yeni anlamlar eklenebilen bir tefsir kaynağına dönüştüğüne dikkat etmelisiniz.

Meselenin şu maddelerde özetlenmesi mümkündür:

1. Me'sûr kavramının Hz. Peygamber'den, sahabeden ya da tâbiûndan gelen rivayetler için kullanılması, yanlış değildir.
2. Onlardan gelen bu me'sûrât daha sonraki müfessirlerce mutlaka dikkate alınması gereken en önemli tefsir kaynaklarındandır.
3. Doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edilen sahih rivayetler, ayetlerin tefsirinde tartışmasız bir şekilde hüccet kabul edilir.
4. Seleften gelen rivayet tefsirlerinin tamamının kaynağı nakildir. Dolayısıyla sahih olanlarına itimat edilmesi açısından tıpkı diğer rivayetlerin taşıması gereken şartlara sahip olmalıdır. Esbâb-ı nüzûl, kıssalar ve nakle ihtiyaç duyan diğer tüm gaybî rivayetler de bu kategoriye girer.

¹⁰ Örnek olarak es-Seyyid b. Abdulmaksûd tarafından tahkik edilen *en-Nüket ve'l-Uyûn* adlı tefsire (I, 21) ve İbn Haldun'un, *Mukaddime'sine* (Dâru'l-Kalem baskısı, s. 400, 439) bakılabilir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir başka husus da tefsir ile tevil arasında bir fark görenlerin tefsiri menkûl, tevili de istinbât yoluyla ulaşılan neticelere ait görmeleridir. Begavî'nin, *Meâlimü't-Tenzîl* adlı tefsirindeki yaklaşımı böyledir (I, 35). Ne var ki bu ayırım, ileride iki kavramla da ilgili açıklamalarda bulunulacağı gibi, doğru değildir.

¹¹ Şevkânî (1250/1834) bu tesmiyeye uygun hareket eden ve tefsirine *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâye* adını uygun görmüştür. Rivayet ile seleften nakledilenleri kast etmiş ve bu doğrultudaki nakillerinde daha çok Süyûtî'nin *ed-Dürri'l-Mensûr*'una dayanmıştır (bk. *Fethu'l-Kadîr*, I, 13). Şevkânî bu eseri telif ederken oldukça tuhaf bir uygulamaya da imza atmıştır. Seleften nakledilen tefsirleri, dirayet tefsiri olarak serdettiği kısımların ardından zikretmiş, bunlarla onları telif etme cihetine gitmemiştir. Elbette önce anlamı zikrettiği, ardından da seleften bu manadaki nakilleri anlatacağını söylediği bazı yerler de bulunmaktadır. Doğrusu ne ondan öncekiler ne de ondan sonrakilerde böyle bir uygulamaya rastladığımı söyleyemem; aksine [tefsirlerde çoğunlukla] bağlı kalınan yöntem, sefeğin görüşleriyle sonradan gelenlerin görüşlerini mezcetmek olmuştur.

Kanaatimce Şevkânî'nin bu yöntemi, tefsirinin menkul yanını zayıflatmıştır. Ne yazık ki Şevkânî üzerinde çalışanlardan bu hususun farkına varanlar son derece azdır. Aksine *Fethu'l-Kadîr*'de "Bu hususta şu rivayetler bulunmaktadır (وأصح)" ifadesine geldiklerinde, [bu rivayetleri ciddi bir okuma-yolu tabi tutmaksızın] hemen diğer ayetlerin tefsirine geçmektedirler. Gerçek şu ki bu kusurlu duruma yol açan, bizzat Şevkânî'nin kendi tasnifinden kaynaklanmaktadır.

Öte yandan seleften nakledilen tefsirlerin dirayetten sonraya bırakılması ve ikisi arasında bir telife gidilmemesi, me'sûr tefsire önem verilmediğini de gösterir. Kuşkusuz bu durum, sonrakilerin tefsirlerinin, seleften gelen nakilleri göz ardı etmelerine yol açabilir. Oysa bu, hem ilmî düşünce hem de gerçek bir inceleme açısından bir eksiklik sayılır.

Sahabe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiînden gelen bu menkûlât, kabul açısından tabakaları itibarıyla farklılık gösterir; ne tâbiûndan gelenler ne de etbâu't-tâbiînden gelenler sahabî rivayetlerine eşit olabilir.

Aynı şekilde onlardan bir topluluğa ait olan rivayetlerle tek bir kişiye ait olanlar da bir tutulamaz. Burada, rivayetlerin kabul şartlarıyla ilgili daha başka kriterler de kullanılır.

5. Selefe ait tefsirlerin tamamı '*övgüye layık re'ÿ/er'ÿ el-mahmûd*' tefsiri kategorisindedir. Onların bu tefsirleri yaparken dayandıkları Kuran, Arap Dili, Kuran söyleminin kendileri hakkında inmiş olduğu Arapların halleri ve Hz. Peygamber'in sünneti olmak gibi çeşitli dayanakları vardır.

6. Kuran, tefsir kaynaklarının en önemlilerinden biridir; ancak bir tefsir, sırf Kuran'ın Kuranla tefsiri oldu diye kabul edilmek zorundadır denemez. Aksine, Hz. Peygamber'den gelen bir tefsir olması, Kuran ile tefsir edilmesi ya da üzerinde icma bulunması yahut tefsir yapanın bu sahadaki yetkin konumu sebebiyle kimsenin ihtilafa düşmeyeceği hususlardan olması gibi daha başka kayıtlar taşımalıdır -ya da tefsirin doğruluğunu ortaya koyan diğer bazı karineler-.

Eğer Kuran'ın Kuranla tefsiri bağlamında nakledilen rivayet Hz. Peygamber'in dışında birine dayanıyorsa, o zaman o tefsir, mezkûr müfessirin bir içtihadıdır; çünkü bir ayeti bir ayete hamlederken müfessirlerin farklı görüşlere ulaşması ancak içtihat sebebiyledir.

7. Seleften gelen tefsirlerin nasıl değerlendirileceği, her bir tefsir örneğine göre de farklılık arz edebilir. Kimi yerlerde onların dediklerini aşırp daha başka şeyler söylemek imkânı olduğu gibi bazı yerlerde müfessirin içtihadta bulunup o görüşlerden birisini tercih etmesi de söz konusu olabilir. Kimi yerler de vardır ki onların söylediklerine, ayetin içermiş olduğu sahih anlamlara uygun olup öncekilerin görüşleriyle de çelişmeyen herhangi ilavede bulunmak imkânı yoktur.

C- ET-Tefsîr Bİ'L-ME'Sûr KAVRAMI ÜZERİNE TERETTÛP EDEN HUSUSLAR

et-Tefsîr bi'l-me'sûr kavramından çıkarsanan bazı hususlar vardır ki bunlar bir takım ilmî zaafılar taşımaktadır. İşte onlardan bir kısmı:

1. Me'sûr tefsirin mutlak surette kabulü gerektiğine dair hüküm

Mennâ' el-Kattân demiştir ki: "et-Tefsîr bi'l-me'sûr, mutlak surette kabulü gereken tefsir çeşididir; çünkü hem doğru bilginin yolu budur hem de Allah'ın kitabında ayak sürçmelerinin ve yamulmaların önüne geçme hususunda en sağlam yoldur."¹²

Bu söz, ciddi bir tahlilin, şu iki sebeple zayıf kıldığı bir sözdür:

¹² Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987, s. 350; Muhammed Sabbâğ, *Lemhât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 180-181.

1. Kuran'ın Kuranla tefsirine dair örneklerin çoğunluğu içtihat kabilindedir. Bu da re'y ile tefsir kategorisine girer. Dolayısıyla bu tür tefsirler, daha önce de açıklandığı gibi sırf me'sûr oldukları için değil, başka bazı sebeplere binaen kabul edilir.

2. Selefin, birbirinden farklı görüşlere sahip rivayetlerini kabul etme zorunluluğu nereden kaynaklanmaktadır? Acaba bu farklılıklar mutlak surette alınmak durumunda mıdır? Yoksa konu hakkında daha detay meseleler mi vardır? Söz konusu farklılıkların mutlak surette alınacağını söylemek mümkün değildir; ancak evla ya da sahih görüşü tercih etme konusuna gelince, işte burada et-tefsîr bi'r-re'y ve içtihat konusuna girmiş olursunuz; çünkü bu durumda şu görüşün, diğerlerinden evla olduğunu düşünmektesinizdir. Dolayısıyla bu hareketinizle mezkûr anlamıyla me'sûr tefsir kategorisinden çıkmaktasınızdır.

2. Me'sûr ile Re'y Arasında İhtilafın Vukuu İhtimali

[Bu alanda kalem oynatmış] bazılarının sözlerinde, tefsir çalışmalarında sabit olmamış, daha önce kendisine hiç başvurulmadığı gibi sonraları da dikkate alınmamış akli faraziyelere de şahit olunmuştur. Taksimi ilk defa temellendirenin -ki bu taksim ondan sonra yaygınlık kazanmıştır- sözlerinden, sana ne demek istediğimi açıklayan bazı alıntılar zikredeceğim.

Abdulazim ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde "et-Tefsîr bi'l-Me'sûr ile et-Tefsîr bi'r-Re'y Arasındaki Teâruzlar ve Bu Durumda Takip Edilmesi Gereken Yol" başlığında bir bahis açmış ve orada şunları yazmıştır: "*Şurası bilinmelidir ki burada mezmûm rey tefsiri kast edilmemektedir; çünkü bu tür tefsirler henüz işin başındayken devre dışı kalmıştır. Dolayısıyla me'sûr rivayetlerle çelişecek dereceye ulaşacak güçte değildir.*"

Ayrıca şu da bilinmelidir ki et-tefsîr bi'l-me'sûr ile et-tefsîr bi'r-re'yi'l-mahmûd arasında tearuz bulunmasının anlamı, mesela, bir görüşün var dediğine ötekinin yok demesi gibi iki görüşün birbirleriyle çelişmesidir. Sanki birbiriyle çelişen iki görüşten her biri yol ortasında durmuştur da diğerinin ilerlemesine engel olmaktadır.

Şayet bu iki görüşten her biri çelişki şeklinde bir ihtilaf değilse değişik görüşler de olsa bunlar, aralarında herhangi bir tearuz yoktur. Örneğin, 'es-sırâta'l-müstakîm' ayetini 'Kuran', 'sünnet' ya da 'kulluk yolu', 'Allah'a ve elçisine itaat' şeklinde anlamak böyledir. Her ne kadar değişik de olsalar, manalar birbiriyle tearuz etmemektedir.

Hasılı, sübutu ve delaleti kat'î bir nas ile sabit olmuş bir me'sûr tefsirle ters düşen herhangi bir görüşü ileri sürmek mümkün değildir; çünkü re'y ya zannîdir ya da kat'îdir; yani akıl ya da nakil kaynaklı kat'î bir delile dayanmaktadır. Eğer bu re'y kat'î ise o zaman iki kat'î [akli kat'î, nakli kat'î] arasında çelişki düşünülmez; aksine me'sûr olan, iki delili uzlaştırabilmek amacıyla kat'î olana dayanan re'ye uygunlaştırılabilir diye tevile tabi tutulmalıdır. Kuşkusuz bu durum tevil imkânı bulunan yerler için geçerlidir; eğer tevil imkânı bulunmuyorsa ayetin lafzı,

tercihe daha uygun/ercâh olanın tercih açısından ikinci derecede yer alana /mercûh olan takdimi ilkesi doğrultusunda re'y ve içtihadın gerektirdiği manaya hamledilmelidir.

Şayet re'y, kat'î bir delil bulunmaması ve yalnızca zahir bazı işaretlere ve karinelere dayanması sebebiyle zan kategorisinde kalıyorsa işte kat'î bilginin zannî bilgiden daha güçlü olmasından kaynaklanan zorunluluk sebebiyle kat'î me'sûr tefsirler zannî me'sûr tefsirlere takdim edilir. Böyle değil de eğer me'sûr tefsir, nas olmaması hasebiyle delaletinde kat'îlik yoksa ya da âhâd haber olması hasebiyle metnin sübûtunda kat'îlik yoksa ve nihayet re'y tefsiri de bununla çelişirse, işte o zaman şu iki sonuçtan başkası söz konusu olamaz: Şayet kendisinde tearuzun gerçekleştiği alan re'ye açık olmayan bir alan ise o zaman itimat edilmesi gereken tek tefsir, me'sûr olanıdır; re'y hiçbir şekilde kabul edilemez. Eğer tearuzun vuku bulduğu alan re'ye açıksa eğer her iki tefsiri uzlaştırmak cem'etmek mümkün ise ne âlâ; değilse, Hz. Peygamber'den ya da sahabeden nakledilen me'sûrât, hem vahye şahit olduklarından hem de Kuran hakkında heva ve hevesleri doğrultusunda konuşmaları uzak bir ihtimal olduğundan, diğer bütün görüşlere takdim edilir.

Tâbiûn kaynaklı me'sûr rivayetlere gelince, eğer bu rivayetler Ehl-i kitap'tan yapılan nakillerden oluşuyorsa re'y tefsiri buna takdim edilir. Eğer onlardan nakledilmiş değilse, o zaman sem'î delillere müracaat edilir. Sem'î delillerin desteklediklerine, lafz-ı kerim de hamledilir. Eğer bu görüşler arasında herhangi bir sem'î delil ya da başka bir tercih ettirici olmadığı için tercihte bulunulamıyorsa o zaman ayetteki muradın, söz konusu iki anlamdan biri olduğuna dair kat'î bir ifade kullanmayız; aksine lafz-ı kerimi tafsil edilmeden önceki haliyle mücmel ya da beyan edilmemiş haliyle müştebeh ya da mübhem kategorisine koyarız.¹³

Bu alıntıda, me'sûr tefsirde re'y bulunmadığı ve re'y tefsirinin me'sûr tefsir ile taruz edeceği düşüncesine dayanan faraziyelerle karşı karşıyasınızdır. Bana öyle geliyor ki bu ifadelerde vehme dayalı şeyler üzerinde dönüp duran bir keşmekeşlik vardır. Bundan olsa gerek ki Zerkânî, ortaya koymaya çalıştığı bu faraziyelere dair herhangi bir örnek de sunmamıştır. Kelama ya da Usûlüddine dair eser yazan kelimcilerin kullanmış olduğu kavramlara müracaat etmiş, et-tefsîr bi'l-me'sûr ile et-tefsîr bi'r-re'y arasında olduğu iddia edilen tearuzda gerçekleşmesi muhtemel alternatifler üzerinde *sebr ve taksim*¹⁴ yöntemini kullanmaya kalkışmıştır.

Şu alıntıda, belki siz de akli nakle önceleyen kelim âlimlerinden birisinin ruhunu hissedebilirsiniz: “Hasılı, kat'î bir nas ile sabit olmuş bir me'sûr tefsirle ters düşen herhangi bir görüşü ileri sürmek mümkün değildir; çünkü re'y ya

¹³ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 531-533.

¹⁴ [Sebre, illeti belirleme yöntemi; taksim ise bir hükmü ispat ya da nefyetmek maksadıyla muhtemel alternatifler üzerinde araştırma yapmak demektir. Mütercim.]

zannîdir ya da kat'îdir; yani akıl ya da nakil kaynaklı kat'i bir delile dayanmaktadır. Eğer bu re'y kat'î ise o zaman iki kat'î [aklî kat'î, naklî kat'î] arasında çelişki düşünülmez; aksine me'sûr olan, iki delili uzlaştırabilmek amacıyla, kat'î olana dayanan re'ye uygunlaştırılabilsin diye tevile tabi tutulmalıdır. Kuşkusuz bu durum tevil imkânı bulunan yerler için geçerlidir." Bu anlayışa göre, me'sûr tefsirin payına düşen, aklın sorgulamasına açık olmaktır; aklın önüne alınmaksızın ve aklın istediği yönde yorumlanmaya ses çıkarmaksızın...

Bir kez daha söylüyorum: Eğer bu söz, tefsirde mürekkep yalamamış, Kuran hakkında kalem oynatmamış birinden sadır olsaydı kesinlikle yadırganmazdı; ancak Kuran ilimleri sahasında yazılan muasır eserlerin en önemlilerinden birinde bulunması... İşte, hayreti mucip olan da bu!

Öyle sanıyorum ki tefsirin, ulema tarafından makbul addedilen geniş yollarından son derece uzak olan bu faraziyeleri -ilk bakışta ciddi bir inceleme ve araştırma ürünüymüş gibi algılandılar da- şayet bir okuyucu, pratik örnekler üzerinden tahkike tabi tutsa, o zaman bunların değersizliğini ve bilimsel bir zemine oturmadığını hemen görecektir.¹⁵

3. Tefsir Kitaplarının Me'sûr ve Re'y Olarak Tasnifi:

Me'sûr ve re'y kavramlarının en önemli neticelerinden birisi tefsir kitaplarının bu iki tür altında taksime tutulmuş olmasıdır; oysa bu tasnif hakkında bağlayıcı hiçbir hüküm bulunmadığı gibi tefsirlerin hangilerinin me'sûr ya da re'y addedilebileceğine dair net bir tanıma da neredeyse hiç rastlayamazsınız. Bunlardan biri Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin taksimidir.

Zehebî, me'sûr tefsir kitapları olarak şunları sıralar:

"İbn Cerîr et-Taberî (310/922), *Câmiu'l-Beyân*

Ebu'l-Leys es-Semerkandî (375/985), *Bahru'l-Ulûm*

Ebu İshak es-Sa'lebî (427/1036), el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân

Ebu Muhammed Hüseyin el-Begavî (516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl*

İbn Atıyye el-Endelüsî (542/1147), el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-

Azîz

Abdurrahman es-Seâlibî (876/1471), el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân

Süyûtî (911/1505), ed-Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr"¹⁶

Övgüye layık re'y tefsiri kitapları olarak da şunları sıralar:

"el-Fahru'r-Râzî (606/1209), *Mefâtihu'l-Gayb*

Beydâvî (685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*

Nesefî (701/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*

¹⁵ Hakikat, rahmetlinin sözlerinde ve aynı şekilde Zehebî'nin *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* adlı eserinde seleften rivayet edilen me'sûr tefsir hakkında pek çok yanılmaca vardır. Allah Teala'dan, bir başka yerde bu hususlar üzerinde konuşma fırsatı vermesini niyaz ediyorum.

¹⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 147.

Hâzin (741/1340), *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*

Ebu Hayyân (745/1344), *el-Bahru'l-Muhît*

Nisâbü'rî (728/1328), *Garâibü't-Tenzîl ve Ragâibü't-Te'vîl*

Süyûtî (911/1505)-Mahallî (864/1460), *Tefsîru'l-Celâleyn*

Şirbîn'i (977/1569), *es-Sirâcü'l-Münîr fi'l-Îâneti alâ Ma'rifeti Ba'dı Meânî Kelâmi Rabbine'l-Habîr*

Ebu's-Suûd Efendi (982/1574), *İrşâdü'l-akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*

Âlûsî (1270/1853), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*¹⁷

Daha sonra Zehebî, kınanmış re'y tefsirlerini ele almış ve bu çerçevede bazı kitaplardan bahsetmiştir:

“Kâdî Abdulcebbâr ((415/1025), *Tenzîhü'l-Kur'ân anî'l-Metâin*

Şerîf el-Murtadâ (436/1044), *el-Emâlî*

Zemahşerî (538/1144), *el-Keşşâf*¹⁸

Mezkûr taksimata dair bazı mülâhazalar:

1. [Bu sahada kalem oynatan bazıları] Taberî'yi me'sûr tefsir kitaplarından saymaktadırlar; ancak onun kimi zaman naklettiği görüşleri tevcih ettiğini kimi zaman da aralarında tercihte bulunduğunu görmezden gelmektedirler. Bu gerçek ortada dururken, neden Taberî de re'y tefsiri sayılmasın ki? Taberî'nin re'y değil de me'sûr kabul edilmesini gerektiren net bir tanım mevcut mudur?

Öte yandan bu tefsir Taberî'ye nispet edilse de içerisinde onun kendi görüşleri bulunduğu gibi Taberî'nin, çoğu selevin me'sûr tefsirlerinden ya da Arap dilinden oluşan kaynaklara ait görüşler de yer almaktadır. Şayet bir kimse, gerek senetleri gerekse selevin tefsir rivayetlerine dayanması sebebiyle Taberî tefsirini me'sûr tefsirlerden kabul edenlerin yöntemine uyararak bir değerlendirmede bulunsa ve Taberî tefsirini, sıkça dile müracaat edişi sebebiyle filolojik tefsirlerden saysa, hiç de hatalı davranmış olmaz. Gelgelelim burada dikkate edilmesi gereken nokta, öncelikle kaynaklarının ne söylediği değildir; bizzat Taberî'nin kendisinin yazmış olduklarıdır. Meseleye bu çerçeveden bakıldığında, doğrusu da budur, Taberî, övgüye layık tefsir kitaplarının en önde gelenlerinden biridir.

2. *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl* isimli *Tefsîru'l-Hâzîn*'i re'y tefsiri olarak kabul etmektedirler;¹⁹ oysa bizzat müfessirin kendisi mukaddimede, bu tefsirde nakil dışında hiçbir şey bulunmadığını şu satırlarla beyan etmektedir: “... *Kitap [Begavî'nin Meâlimü't-Tenzîl'i], az önce anlattığım özellikleri içerdiğinden, ondaki fay-*

¹⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 205-206.

¹⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 276-277.

¹⁹ Abdulazim ez-Zerkânî *Menâhilü'l-İrfân*'da en önemli re'y tefsirlerini sayarken Hâzin'i de zikretmektedir. Bk. Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 534, 537. Kattân da *Mebâhis*'te aynı şeyleri söylemektedir. Bk. Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 366.

daların yıldız gibilerini, eşsiz manaların inci görünümlülerini; metinlerinden pırlanta gibi olanlarını, bölümlerinden göz kamaştırıcılarını seçip almak istedim. Bunu yaparken, diğer eserlerdeki tefsîr bahislerinden özetleyerek alıntılardım faydaların yanı sıra tefsîrinde ortaya koyduğu manalarla tenzîl ve ta'bîre ait izahlarını ihtisar eyledim. İçerdiği nakillerin hülasasını vererek sahip olduğu nüktelerle aslî konulara işaret ettim. Bu eserde nakilden ve tercihten başka hiçbir tasarrufta bulunmadım. İsnad zincirlerini de - maksadı elde etmenin en uygun yolu olduğunu düşündüğüm için- hazfettim.”²⁰

Bu alıntıdan anlaşıldığı kadarıyla Hâzin, *Begavî Tefsiri*'ni ihtisar etmiştir. Bunu yaparken daha başka tefsirler de seçmiştir ki buralarda nakil ve seçki dışında hiç bir şey yapmamıştır. Bahsi geçen âlimlerin, *Begavî Tefsiri*'ni me'sûr tefsir kategorisinde saydıklarını siz de gördünüz.²¹ Peki, *Begavî*'nin Hâzin ihtisarını, acaba niçin ana kaynağı gibi me'sûr tefsirler içerisinde saymıyoruz?

²⁰ Alâuddin Ali b. Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil fî Meâni't-Tenzîl* (Hâmişinde İbnü'l-Arabî'nin tefsiri mevcut), I-IV, Muhammed Hasen Cemâlî el-halebî, Mısır, 1317H., I, 3.

²¹ Bk. Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 498; Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmî'l-Kur'ân*, s. 360.